

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻ^(*)

«Եկայի՛ շինեցու՛մ տուր՝ զխառնել լուսոյ,
 Բանգի ի սմա՛ ծագեաց մեզ լոյս
 Ի Հայաստան աշխարհի:»

Այսպէս կը պատմէր մեր հաւատքին հայրը՝ Լուսաւորիչ, Արշակունիներու Էն հօգոր և բաղդաւոր թագաւորին՝ Տրդատի, ու այդպէս հաւատաց ու կը հաւատայ՝ դաւ լերէ՛ ի վեր, Հայ հոգին, Լուսաւորչի այդ խօսքին թէ՛՝ «եկէ՛ք, ով քարեպաշտ թաւ գաւոր և Հայ ժողովուրդ, շինենք լուսեւ դէն խորանը ուր Հայաստանի համար ծաւ գեցու՛մ փրկութեան լոյսը», որով Միածինը՝ մեր պատմութեան համար յաւելտ ունեւ ոսնայի և մեր ազգային խղճմտանքի հաւ մար խոկապէս երջանիկ ու բախտորոշ թրւականի մը սկիզբը, իջաւ Երկինքէն ի Հայաստան աշխարհ, և խորտակելով հեթանոս ցնորքներու մէջ թանձրացած հին հաւատքը, յեղաշրջեց մեր կրօնական կեանքը, մեր ազգային գոյութեան համար սանդձելով նոր ու ամուր կոտաններ, առաջնորդելու համար մեզ դէպի աւելի մաքուր և լուսաւոր հորիզոններ։ «Ժողովուրդ որ նրա տէր ի խաւարի ետես զլոյս մեծ»։

Էջ Միածինն ի Հօրէ և լոյս փառաց ընդ նմա ի Հայաստան աշխարհի. Աստուած Հայաստան իջաւ Ի գարուն սկիզբը, ի՛նչ ընելու, «Հայոց արիւն հոտոտել», քրիստոնէութեան լոյսը իջեր էր երեք գոթեր առաջ Հայ հոգիին, Հայ մտածումին մէջ, ու տակաւին երէկ՝ Հոփոսիոսանց չքնադադեղ կոյսերու երիտասարդ արիւնը թափուէր էր ի Հայաստան աշխարհի, պարարտացնելու, կենսաւորելու, ծերացած, հեթանոս հայ հոգին. Աստուած իջեր ի Հայաստան, հայոց կոյսերուն արիւնը հոտուակելու։ Առաջին ու վերջին անգամ չէր որ հայ արիւնը կը թափուէր այնքան առատութէն Երկինքի փառքին ու Քրիստոսի սիրոյն համար, այս Եկեղեցին, գաբրէէ ի վեր իր զաւակներու արիւնին ու ոսկորնե-

րուն զրայ հիմնուած է. Հայ Եկեղեցւոյ պատերը դարերով իր զաւակներուն արիւնով շագուեցան ու ամրացան։

Էջ Միածինն և լոյս փառաց ընդ նմա ի Հայաստան աշխարհի. մէջ միայն Աստուած Հայաստան իջաւ՝ ըստ Լուսաւորչի տեսիլքին, հայոց արիւնը հոտոտելու, այլ այդ արեան, այդ կարմիր բոցին մէջ հիմը դրնելու Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ։

Էջ միածին, ի՛նչ արտագրաւ և բաւնաստեղծական անուն. Աստուած Հայաստան է իջեր, ու Անոր համար յարմար տուն մը, տաճար մը պիտի շինէ. Հայ ժողովուրդը, Արարատի գիմաց, Այրարատեան դաշտի սրտին, Հայ սրտին վրայ. լա՛յն ու ընդարձա՛կ՝ բաւելու համար Աստուծոյ ու բոլոր ժամանակներու հայ սերունդնեւրուն, տաճար մը պիտի շինեն Աստուծոյ, սրուն համար Տրդատ քորեր պիտի բերէ Արարատի կունակէն, թագուհին ու իշխանուհիներ հողեր պիտի բերեն իրենց փէշերով, ու համայնական աշխատանքով պիտի կանգնի Եկեղեցին, ուր Լուսաւորիչ Տրդատին հետ պիտի աղօթէ. տաճար մը՝ ուրուն մէջ յետոյ Ս. Մեսրոպ նոյն Աստուծոյ շրթներէն պիտի խլէ Հայ Այլուբենքը, իր նոր հայ Պրոմէթէոս, բերելու համար զայն հայ ժողովուրդին. տաճար մը՝ ուր Ս. Սահակ պիտի հսկէ մեր շիջող քաղաքական փառքերուն վրայ, տաճար մը՝ ուր Երեմիական պիտի աղօթէ ու պատմէ Աստուծոյ, Հայ Աստուծոյ մը միայն պատմութիւք հայ տաճարի մը մէջ, մեր ծով ցաւերէն ու այնքան յուսահատութիւններէն. տաճար մը՝ ուր Շնորհալին պիտի երգէ. «Սէր անուն Յիսուս... Տենչալուոյ տեսլեամբ տուր ինձ յաղնիալ». տաճար մը՝ ուր հայ ստեղծագործ միտքը պիտի քրտնի, եռայ, ստեղծագործէ. տաճար մը՝ ուր մեր աստուածաբան և իմաստասէր վարդապետները, մագաղաթներու դէպքով պաշտպանեն այս Եկեղեցին, անոր անկախութիւնը, հուսկ ուրեմն հռչակելու համար. «Մեք հաւան եմք ընդ հարս մեր ի դժոխս իջանել և ոչ ընդ հոռոմոց յերկնաւանդ». տաճար մը՝ ուր մեր պապերը պիտի հաւաքուին գարերով, խորանին առջև աղօթելու, յուսալու, հաւատալու, սիրելու, կոտելու ու հուսկ ուրեմն անոր մէջ թաղուելու...»

(*) Քառո՛ղ խոսուած Տօն Կարճղիկէին՝ Ս. Յակոբանց Մայր Տաճարին մէջ։

Ահաւատիկ՝ Աստուծոյ և հայ հաւատքի համար այսպիսի տաճար մը կառուց հայ ժողովուրդը, «հանելով զայն հողէն՝ քար առ քար, և իջեցնելով զայն երկինքէն ցող առ ցող, ամպ առ ամպ», և որուն հիմերը եղան Հայաստանի լեռները, որոնց վրայ սիւներ նետուեցան, կամարները զիրար գրկելէն բարձրացան մինչև երկինք, իր մէջ առնելու համար երկինքն ամբողջ իր աստղերով, ու խորհուրդով ու Աստուծով։

Երկինքը Հայ է այնքան, մեր պապերու հաւատքին՝ մէջ, որքան հողը, մայրենի հողը՝ Հայաստան աշխարհը։

Այսպէս շինուեցաւ, բարձրացաւ Հայ հողին ու Հայ հողին վրայ էջմիածինը...

Բայց Աստուծոյ մը համար շինուած տունը որո՞ւ խնամքին ու պաշտպանութեան յանձնել։ Ու Լուսաւորիչ իջաւ ծունկի՝ առաջին Եկեղեցիին մէջ առաջին աղօթքը ընելու լոյսի խորանին առջև. ու Աստուծո՛ր քստ առնողութեան, անոր աղօթքին ի պատասխան Արագածի կատարին կանթեղ մը կախեց «Լուսաւորչի կանթեղ» անունով, ի պաշտպանութիւն նորակառոյց այդ Եկեղեցիին։ Ո՞վ կը տեսնէ այդ կանթեղը. —

Ով անմեղ է, լիբը՝ սիրով
Ու հաւատով անսասան,
Ով նայում է վա՛ռ յոյսերով
Դեպի Հայոց ապագան,

Նա՛ կը տեսնի եւ մտաւառ
Ձանր կախուած երկնից,
Ասես Ասծոյ աչիւ պայծառ
Հսկում եր ցած երկնից։

Ինչ խո՛ր ու ի՛նչ անուշ հաւատք. Հայ Եկեղեցւոյ հիմնարկութիւնն ու պաշտպանութիւնը, Հայ կրօնազգած հաւատքը, միայն և միայն Աստուծո՛յ կրնայ վստահիլ որպէսզի «Դրունք դժոխոց զնա մի՛ յաղթահարեցնեն»։

Հայաստանեայց Եկեղեցի. բայց գիտէ՞ք ու կը ճանչնա՞ք զայն. ի՛նչ է ան. ան կը մարմնացնէ ամէն բանէ առաջ և վեր Հայաստանեայց ոգին։ Հայութեան խղճման տանքն է ան ու այս ժողովուրդին արժանապատուութիւնը. մեր փառքն ու հպարտութիւնը, հրաշակերտ արտայայտութիւնը մեր տոհմային հանճարին, չքեղ տունկն ու ծա-

ղիկը Հայ քաղաքակրթութեան. մեր առաջին ապուէնն ու ապաստանարանը, մեր վերջին բերգն ու ամրոցը։

Հայաստանեայց Եկեղեցի. մեր ցեղին արթուն նայուածքը. մեր ցեղին իմացական ձգտումներուն վառարանը, մեր վիշտերուն, մեր իղձերուն, մեր յոյսերուն կենդանի վկայարանը, մեր ազգային խտաշնորուն անրիժ ներշնչարանը, մեր լեզուին, մեր պատմութեան, Հայ արուեստին, Հայ երգին, Հայ լինքնօրէն քաղաքակրթութեան անկորնչելի յիշատակարանը։

Հայաստանեայց Եկեղեցի. ի՛նչ կը բերենք անցեալէն իբրեւ ժառանգութիւն, և իբրեւ սրբազան աւանդ՝ յանձնելու գալիք սերունդներու գուրգուրանքին։ Մարտական փալուն նուաճումներու և աշխարհակալութեանց յաղթանակնե՞ր, արուեստի, գպրութեան, գիտութեան հոյակապ ու անկորնչելի արժէքնե՞ր. ոչ մին և ոչ միւսը. բայց անոնցմէ վեր ու դանոնք վերանցող ոգեկանութիւն մը՝ Եկեղեցի՛ն Հայաստանեայց։

Ուրեմն անոր հիմնարկութեան պատմական տարեդարձին սա առիթով, երբ հաւաքուած ենք անոր խորհուրդին շուրջ, անգամ մը ևս իրականացնենք սրբազան շարականին սրտառուչ թելադրութիւնը, «Եկալք շինեսցուք սուրբ գիտորանն լուսոյ...»։

Բայց, միւս կողմէ դառն յիշատակներ ու մտածումներ կը ծուռտեն զգացումս ու հոգիս, երբ կը խորհիմ թէ 17 դարերէ ի վեր այս ժողովուրդը կը շինէ իր Աստուծոյն համար տաճար մը, և ուրիշներ կը բանդեն զայն այնքան վայրագ անբարեխղճութեամբ մը, Ու թոյլ պիտի տամ ինքզինքիս, յայտարարելու սա սրբազան բեմէն՝ վիրավոր սրտով ու դառնութեամբ ու արդար սրտմտութեամբ թէ, շատ հինէն ի վեր, դժբախտաբար, Հայ Եկեղեցւոյ առաջին ու աննահանջ թշնամիները եղած են քրիստոնեայ Եկեղեցիները, մարդորսորդական չիլ ու գոհհիկ նկատումներէ առաջնորդուած, որոնք թոյլ տուած են իրենք իրենց դիմելու ամէն միջոցի, մարեւելու համար կայծ առ կայծ «Լուսաւորչի անմար կանթեղ», պատուածքներ ստեղծելով այդպէս Հայ հողին, Հայ Եկեղեցիին,

Հայ սրտերէն ներս, բաժանումի անբուժելի թուեալ սրտումով: Ինծի համար անբոժնելի տարազ մըն է Հայ-կարօլիկ, Հայ-Բողոքական բացատրութիւնը: Ե՛րբ տեսաք, Ե՛րբ ճանչցաք Հայ եկեղեցւոյ վարդապետական ու ծիսական սխալները, ու ընդգրկեցիք ճշմարտութիւնը: Ինչպիսի բողոքականութեան կամ կաթոլիկութեան ծոցը, ու ի՞նչ խղճմտանքով, ի՞նչ սրտով, այս եկեղեցիէն դողցած ձեր լոյսերով, ձեր հոգիներով կ'երթաք լուսազարդելու համար օտար խորաններ, ու զարդերն ըլլալու օտար եկեղեցիներու: Ի՞նչ է՞ ընդհանրական եկեղեցին, մէկ է՞ Աւետարանը, Բերիտտը, ճշմարտութիւնը, ի՞նչպէս առանց խղճահարութեան ոտքի տակ կ'առնէք մեր ազգային արժանապատուութիւնը, ուրանալով, ուժանալով, օտարանալով Հայ աւետարաններէ, Հայ հոգիէ, մեր նախնիքներու սրբազան հաւատքէն: Ի՞նչպէս պիտի գնահատէք օտար եկեղեցիներու խորդ մայրութիւնը, երբ հարազատ որդիութիւն չկրցաք ընել ձեր մայրենի եկեղեցիին, որ ծնաւ ձեզ ազգովին, ոգեկանապէս, իմացապէս, բարոյապէս, հաւաքական-կրօնական կեանքով մը՝ իր ծոցէն, իր աւազանէն, ու սնուց, մեծցուց ձեզ իր մայրենի անխարդախ կաթով: Ինչպէ՞ս կը մոռնաք այս ամէնքը, ու կը փրթիք Հայ եկեղեցւոյ ամբողջականութենէն, հետախաղաղ կորսուելու Հայ ժողովուրդին համար: Նախնեաց շաւիղէն խոտորիլը այլասերիլ է, կորսեցնել է հոգիին հարազատութիւնը, ենթարկուիլ է այնպիսի վիճակի մը, ուր ոչ միայն կ'աղճատի կրօնական խղճմտանքը այլ նաեւ կ'աղօտանայ ազգային ինքնութեան զգացումը:

Կրօնք և Հայրենիք, Ազգ ու եկեղեցի, երկու անբաժան կենսունակութիւններ են մեզի համար, Հայ կեանքին երկու երեսները: Կրօնքը ազգայնական, ու ազգայնականութիւնը կրօնական զօրութիւններ են եղած մեզի համար անցեալի մէջ, ու են այժմ: Շեղիլ մէկէն կամ միւսէն, կ'առաջնորդէ մեզ դէպի քայքայում ու անկում: Ո՞ւր են այժմ Միջին դարուն եւրոպայի մէջ կազմուած բազմահազար մեր հայ դաղութները, ի՞նչպէս հետախաղաղ կորսուեցան. — որովհետեւ հեռացան մայրենի եկեղեցիէն, ու անխուսափելիօրէն՝

իրը անոր հետեանք, ապազգայնացումի ճամբան բռնեցին:

Ազգ և եկեղեցի, երկուքն ալ պէտք է ապրին՝ իրարու համար, իրարմով. ատոր մէջ է միայն Հայութեան ճշմարտ ու իրական շահը: Ու երանի այն ազգին որ կը հաւատայ պաշտպանութեանը այն Աստուծոյն որ իր նախնիքներուն ապաւէնն ու յոյսն է եղած. արդարեւ երջանիկ է այն ազգը որ անշղկ կ'ընթանայ իր նախնիքներու շաւիղէն, չբաժնելով իր մտատրիպարը իր պապերու պաշտած խռէպէն, իր հայրերու Աստուծամէն:

Այդպէ՞ս ենք արդարեւ մենք, իրրեւ սերունդներն ու յաջորդները փառաւոր նախնիքներու. — Այս եկեղեցիին ոչ նուազ վտանգաւոր թշնամիներն են նաեւ մեր անտարբերութիւնն ու անհոգութիւնը: Նահանջի մէջ է այսօր Հայ ոգին. նահանջ ամէն բանի մէջ կը փրթինք մեր անցեալէն, մեր արժէքներէն, մեր պապերէն, մեր եկեղեցիէն: Ինչո՞ւ, գէթ այսօր, եկեղեցւոյ սա տօնին առթիւ չյորդեր սա եկեղեցին իր զաւակներով, կը խորհիք թէ մեռե՞ր է Հայ եկեղեցին. եթէ այդպէս է, գէթ ձեր զաւակները եկեղեցի բերէիք այսօր անոր գերեզմանին վրայ լալու համար միայն. բայց ո՛չ, աստուածակառոյց այս եկեղեցւոյ հիմերը դժոխքն անգամ չի կրնար սարսել. վեր է մարդոց որդիներու ուժէն ու բազուկէն, եկեղեցին քանդելու դժբախտութիւնը: Բայց քանդելու մէջ արժանիք մը չկայ. այլ շինելու, պահելու, արժեւորելու մէջ: Ուրեմն եկէք նորէն վերաշինենք քանդուածը, միասին, դարձնելու համար զայն՝ Հայաստանեայց եկեղեցին, տապանակը մեր հաւատքին ու գոյութեան, զալիք բոլոր դժբախտութիւններուն ու ջրհեղեղներուն դիմաց: Եկեղեցւոյ շէն ու պայծառ շրջանները չեն եղած խաղաղութեան դարերը, այլ այն ժամանակաշրջանները, ուր հալածանքն ու կոտորածը տասանորդած են եկեղեցւոյ հաւատացեալներու բազմութիւնը. այժմ մեր եկեղեցին ևս, դէպքերու տխուր դասաւորումով մը կ'անցընէ բարեկրօնեան դերութեան իր դժոգակ օրերը. տակաւին էջմիածնի վրայէն չէ վերցուած սուգի շղարշը: Բայց կանգուն է էջմիածինը իւրաքանչիւր հայու հոգիին մէջ, իր հիմերով, իր սիւ-

ներով, իր կաթողիկէներով՝ էջմիածինը չէնք մը չէ լոկ, ոգեկան հայրենիք մըն է ան, ու հայրենիքները երկիրներով չեն սահմանափակուիր: Բաւ է միայն, եկեղեցւոյ գերութեան սա օրերուն, ամէն օր մեր աղօթքներուն մէջ յիշել էջմիածինը ու ըսել, ինչպէս հրեայք Բաբելոնի գերութեան ժամանակ կ'ըսէին երուսաղէմի համար. էջմիածին, էջմիածին, եթէ քեզ մոռնանք թող մեր բերնին մէջ ծառուող հացը քա՛ր դառնայ մեր ստամոքսին մէջ, «եթէ մոռացայք քեզ էջմիածին, մոռացիր զիս ալ իմ, կցեսցի լեզու իմ ի քիմս իմ»:

Ու մինչ կը խորհրդածենք էջմիածնի հիմնարկութեան տարեդարձի առթիւ, մըտածումս ետ կ'երթայ տասնեակ տարիներ առաջ, մեր հայրենի հողին, մեր գաւառներու վրայ ծաղիկող հազար ու մէկ չէն վանքերու ու եկեղեցիներու վրայ, որոնց մէջ հաւատքի կանթեղը զարերով վառ ու պայծառ մնաց՝ այս ժողովուրդի խղճմբտանքին պէս, մինչ այժմ անոնց երբեմնի լուսազարդ խորաններու աւերակներուն վրայ օձերը ձագ կը հանեն ու բուրբ կը վայեն. հազարներէն մին սակայն միայն կանգուն է այժմ, իբր լուռ վկայարան մեր հին վանքերու ոսկեղարէն, Ս. Յաւկորեանց սա տաճարը, ըլլալու համար Սիւնեաց նոր անապատը, նոր Տաթեւը, իր խոհմազարդ գահակալով, իր ազգանուէր ու եկեղեցանուէր Միաբանութեամբ, և իր հաւատացեալներով:

Ուրեմն եկէք, կենդանի ու պայծառ պահենք այս եկեղեցին, ու անոր լուսազարդ խորանը. ուրեմն եկէք վերաշինենք մեր փրկութեան նաւը պատրաստելով զայն գալիք ջրհեղեղներուն, ու աղօթենք Աստուծոյ՝ սրտեռանգն:

Թագաւոր երկնաւոր զեկեղեցիս Հայաստանեայց անշարժ պահեաւ, . . . ամէն:

ԱՐԹՈՒՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԹՈՒՂԹԸ

«Յայսնեալ» զի էք քուրբ
Քրիստոսի
(Բ. ԿՐԻՍԹ. Դ. 3)

Յիսուս ոչինչ զրած է:

Բացի այն օրէն՝ ուր տեսան իր մատով գրելը գետին վրայ խորհրդաւոր նշանաւ գրերուն, սահմանուած՝ խոռվելու խղճմբտանքը քանի մը խստապարանոց փարիսեցիներու — աւագին նման շարժուն այդ քանի մը գրերէն զատ, հուսկ ջնջուած անշուշտ անցորդներու ոտքին տակ, — Յիսուս երբեք չէ դիմած գրին, հաղորդելու մարդոց իր զգացումներն ու մտածումները:

Մեկան, մազադաթ, գրիչ, տախտակներ! այս նիւթական առարկաները ցուրտ և աններգօր էին ըլլալու համար միջնորդ իր և ուրիշներու հոգիին միջև. Ան, որ կ'ըսէր, «ես եմ կեանք», ուզած է մարդոց հետ ունենալ միայն անձնական յարաբերութիւններ, և երբ իր ձայնը անգօր մնաց, Ան ուզեց գործածել միայն կենդանի միջնորդներ:

Փոխանակ ինք կազմելու, իր ժամանակակիցներուն կամ գալիքներուն համար գործ մը որ պարունակէր իր մտածումին կատարեալ և վճռական արտայայտութիւնը, փոխանակ քանդակելու իր կամքը քարէ տախտակներու վրայ նման Սինայի Աստուծոյն, Ան ընտրեց մարդկային հոգին, զայն ընելու համար աւանդապահն ու անգրուէլարը իր վարդապետութեան, ապրող սըրտերուն փոխանցելու համար կենդանի ճշմարտութիւնը: Ինքնավստահութեամբ մը որ կը շփոթեցնէ մեր ճղճիմ իմաստութիւնը, զեհապետական եւ ստեղծիչ վեհանձնութեամբ, Ան տուաւ իր կեանքը, դնելու իր ամենախորունկ գաղափարները անմշակ ուղեղին մէջ Դաւիթիացի քանի մը ձկնորսներուն. այդ մօտ չողիներուն մէջ Ան չուզացուց լոյսը իր հոգիին և ուշխարհ զրկեց աստուածային խանդով բոցավառուած այս մարդերը, տանելու համար ուրիշներուն փրկութեան աւետիսը:

Անձնիւր աւաքեալ «թուղթ» մըն էր Յիսուս Քրիստոսի: Թերեւս ըսէք. «երանի» առաջին դարու մարդոց. անոնք լսեցին կեն-